

UDK: 316.347(575.121)

Muxriddin SODIRJONOV,
Sotsiologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: sodirjonov@mail.ru

NamDU dotsenti, (PhD) Q. O. Mahkamov taqrizi asosida

ZAMONAVIY O'ZBEK JAMIYATIDA IJTIMOYIY KAPITAL RIVOJLANISHINING ETNOSOTSIAL OMILLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy o'zbek jamiyatida ijtimoiy kapitalning rivojlanish bosqichlari va etnosotsial xususiyatlari haqida ayrim mulohazalar berilgan. Shuningdek, bugungi kunda ijtimoiy kapitalning tarkibiy qismlari va rivojlantirish omillari tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Inson omili, inson kapitali, insoniy munosabatlar, ijtimoiy kapital, ijtimoiylashuv, jamiyat, ishonch, axloq, ma'naviyat, iste'dod, qobiliyat, birdamlik, transformatsiya, mentalitet, identitetlik, sotsial mobillik, kundalik hayot, tolerantlik, ijtimoiy kayfiyat.

ЭТНОСОЦИАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА В СОВРЕМЕННОМ УЗБЕКСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В данной статье даны некоторые комментарии об этапах развития социального капитала и этносоциальных особенностей в современном узбекском обществе. Также сегодня исследуются составляющие и факторы развития социального капитала.

Ключевые слова: Человеческий фактор, человеческий капитал, человеческие отношения, социальный капитал, социализация, общность, доверие, нравственность, духовность, талант, способность, солидарность, трансформация, менталитет, идентичность, социальная мобильность, повседневность, толерантность, социальное настроение.

ETHNO-SOCIAL FACTORS OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL CAPITAL IN MODERN UZBEK SOCIETY

Annotation

This article provides some comments on the stages of development of social capital and ethno-social characteristics in modern Uzbek society. Also today, the components and factors of the development of social capital are being studied.

Key words: Human factor, human capital, human relations, social capital, socialization, community, trust, morality, spirituality, talent, ability, solidarity, transformation, mentality, identity, social mobility, everyday life, tolerance, social mood.

Kirish. Ijtimoiy kapital davlatning ijtimoiy pivojlanishida muhim ahamiyat kasb etib, kishilar o'ptasidagi xatti-harakatlar noplalari va o'zaro ijtimoiy ta'sir mexanizmlarini yaratadi. "Yangi O'zbekistonni dunyoning tapanqiy topgan, ijtimoiy-iqtisodiy bapqapop o'sayotgan va inson kapitali yuqori bo'lgan demokpatik davlatlari qatopiga kipishini ta'minlash – bapqapop pivojlanish spategiyamizning mazmun va mohiyatini tashkil etadi [2]. Ijtimoiy aloqalar negizini tashkil qiluvchi ushu hodisalarning asosi bo'lgan "inson omili", "inson kapitali" hamda "insoniy munosabatlar"ga bo'lgan ilmiy yondashuvlar yangicha mazmun-mohiyat kasb etib, milliy va etnomadaniy xususiyatlarining ijobiy tpansfopmatsiyalashuvi esa o'z navbatida muayyan bip makonda istiqomat qilayotgan aholining tupmush tapzidagi sifat o'zgapishlari bilan izohlanadi. Shuning uchun ham inson kapitaliga bo'lgan ehtiyoj davlat siyosati va jamiyat manfaatlari asosida bapqapop pivojlanishiga ta'sir ko'psatuvchi omillar va uning etnosotsiologik xususiyatlarini tadqiq etish dolzabp ahamiyat kasb etmoqda.

Jamiyatning ijtimoiy barqarorligi, iqtisodiy rivojlanishi, tinchligini ta'minlash, inson sog'lom va farovon hayot kechirishi uchun davlat kuchli ijtimoiy siyosat olib boradi. Shularni inobatga olganda, "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi" [1] dastlabki bosqichlaridan aholining turmush arovnoligi hamda hayot sifatini ta'minlash yuzasidan katta yaratuvchilik ishlari amalga oshirildi. Bugungi kunda davlat

budjetining 60 foizidan ortig'i ijtimoiy sohani rivojlantirishga yo'naltirilmoqda.

"Ijtimoiy kapital" iqtisodiy adabiyotlarda juda keng qo'llanilgan tushunchalardan biridir. Chunki, ijtimoiy kapital davlatning ijtimoiy rivlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ilmiy adabiyotlarda "Ijtimoiy kapital" atamasini L. J. Xanifan [3] tomonidan birinchi bo'lib 1916-yilda kichik qishloq jamoalaridagi ijtimoiy munosabatlar tarzida talqin qilingan. 1980-yilga kelib, fransuz sotsiologi, etnolog va faylasufi P. Burde [4] "Ijtimoiy kapital" atamasining siyosiy hamda sotsiologik talqini ilmiy nazariy asosini yaratdi. Shuningdek, amerikalik olimlar siyosiy tadqiqotchi J. Kaulman (1990), sotsiolog A. Portes (1986), R. Patnemlar (2000) ijtimoiy kapitalni fenomeni, shakllanish va rivojlanish manbalarini tadqiq etishgan. Shuningdek, ijtimoiy kapital sotsial fenomen sifatida E. Smit, J. Tepnep va T. Kun [5] kabi olimlar tomonidan inson omili masalalari bilan bog'langan holda tadqiqotlar olib borilgan.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, "ijtimoiy kapital" tushunchasi va nazariyalarida uchta asosiy yondashuvdan iborat:

– P. Burde yondashuviga ko'ra, ijtimoiy kapital – turli manfaatlar asosi bo'lgan ijtimoiy aloqalar tizimidir [6];

– J. Kolman nazariyasiga ko'ra, ijtimoiy kapital kelgusida foyda olish maqsadida shaxslar tomonidan ishlab chiqarilgan jamoat ne'matidir [7];

– R. Patnema asosiy uchta omil nazariyasiga asoslanib, ijtimoiy kapital – ijtimoiy aloqalar, ijtimoiy

meyorlar va ishonch tizimi sifatidagi konsepsiyasiga asoslangan [8].

Ilmiy adabiyotlarda "Ijtimoiy kapital" tushunchasiga berilgan ta'riflarda farovonlik va rivojlanish omillari sifatida axloq-odob normalari, ishonch hamda samarali hamkorlikdagi faoliyatlarga e'tibor qaratilgan. O'z o'rnida shuni ta'kidlash ham kerakki, ishonch har qanday ijtimoiy kapitalning umumiy xususiyatidir. Ishonch – ijtimoiy kapitalning asosiy va zarur sharti hisoblanadi. To'plangan ijtimoiy kapital shaxsning jamiyatdagi o'rnini va ijtimoiy maqomini belgilashda ham qo'llaniladi. Zamonaviy jamiyatda stratifikatsiya tizimi faqatgina iqtisodiy omillar bilan o'lchanmay, balki ijtimoiy omillar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, nemis faylasufi N. Lumanning ta'kidlashicha, ishonch ijtimoiy mexanizm sifatida noaniq sotsial munosabatlarni boshqaradi va tavakkalchilikni kamaytiradi [9].

Tadqiqot metodologiyasi. F. Fukuyama tomonidan ishonchga asoslangan ijtimoiy kapital tushunchasi kiritilgan: "Ishonch" – bu kishilarning ma'lum bir maqsad va natija uchun o'zaro kelishgan holda, ehtiyojlarning qondirishga qaratilgan ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Ijtimoiy kapital va resurslar manbalarini vujudga kelishida oilaning roli beqiyosdir [10]" deya ta'rif beradi.

Buyuk mutafakkirlarning inson va uning ijtimoiylashuvi haqidagi qarashlari ham turlicha. Xususan, Abu Ali ibn Sino: "Inson boshqalarning ehtiyojlarini qondirishi sababligina inson bo'ladi, boshqalar ham shunday yo'l tutadi. Birov ekin ekadi, boshqa odam non yopadi, uchinchi kiyim tikadi, to'rtinchisi igna yasaydi va hamma bir-birining ehtiyojini qondirish uchun to'planadi [11]", deb ko'rsatgan.

Forobiy o'zining "Fozil odamlar shahri" asarida jamiyat ("inson jamoasi")ning kelib chiqish sabablarini ilmiy jihatdan asoslab beradi: "Har bir inson o'z tabiati bilan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi yetuklikka erishmoq uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi, uning bir o'zi bunday narsalarni qo'lga kiritmaydi, ularga ega bo'lish kishilik jamoasiga ehtiyoj tug'iladi... Shu sababli, yashash uchun zarur bo'lgan, kishilarni bir-biriga yetkazib beruvchi va o'zaro yordamlashuvchi ko'p kishilarning birlashuvi orqaligina odam o'z tabiati bo'yicha intilgan yetuklikka erishuvi mumkin. Bunday jamoa a'zolarining faoliyati bir butun holda ularning har biriga yashash va yetuklikka erishmoq uchun zarur bo'lgan narsalarni yetkazib beradi. Shuning uchun inson ko'paydi va yerning aholi yashaydigan qismiga o'rnatishlar, natijada inson jamoasi vujudga keldi" [12].

Tahlil va natijalar. Ijtimoiy kapital-insonlarning o'zaro ijtimoiylashuvi natijasidir. Kishilar o'rtasidagi xatti-harakat normalari va o'zaro ijtimoiy ta'sir mexanizmlarini yaratadi. Ijtimoiy kapital keng ma'noda jamiyatdagi moddiy va ma'naviy qadriyatlar majmuidir. Shuningdek, jamiyatda insonlarning umuminsoniy axloq qoidalari tizimidagi ishonchli foliyat ko'rinishidir.

Ijtimoiy kapital rivojlanishida quyidagi tushunchalar muhim ahamiyat kasb etadi:

Birinchi, o'zaro ishonch – har bir inson ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarga kirishish jarayonida o'zaro ishonch omili asosida milliy urf-odatlar va ularning zamirida mujassam bo'lgan mehr-oqibat, insonni ulug'lash kabi g'oyalarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchi, ijtimoiy kapitalda ijtimoiy kelishuvchanlikni quyidagicha ta'minlash mumkin, ijtimoiy hamjihatlik, millatlararo totuvlik, dinlararo bag'rikenglik va etnik munosabatlardagi mo'tadillikka erishiladi.

Uchinchi, ijtimoiy birdamlik – ijtimoiy kapitalning muhim komponentini tashkil etadi. Kishilik tarixi va rivojlangan davlatlar tajribasida ("yapon xarakteri", "koreys tabiati") ham ushbu omil o'zini oqlagan. Ijtimoiy birdamlikni ta'minlash – ijtimoiy ziddiyat va tengsizliklarning o'zlarini

adolatsiz ravishda hamma narsadan bebahra bo'lib qolgan yoki haq-huquqlari kamsitilgan deb hisoblovchi butun-butun aholi guruhlarini va tabaqalari vujudga keladigan darajaga borib yetmasligiga erishish demakdir.

To'rtinchi, ijtimoiy adolat jamiyat hayotning barcha sohalarini o'z ichiga qamrab oladi. Fuqarolik jamiyatida inson o'z shaxsiy hayoti va jamoaviy turmush tarzida adolat tamoyillarining namoyon bo'layotganligini ko'rib, adolatparvarlikni idrok etgandagina, uning insonparvar ijtimoiy tuzum ekanligiga ishonch hosil qilishi mumkin bo'ladi. Lekin, ushbu jarayonda ijtimoiy adolat tamoyillari inson haq-huquqlari, umuminsoniy qadriyatlar qonunlariga to'la rioya qilishini ham taqozo etadi.

Ijtimoiy kapitalning ta'sir doirasini aniqlash makro, mezo va mikro darajalar (1-rasm) bilan farqlanadi hamda ularning har birida uning rivojlanishiga o'ziga xos omillarni aniqlash mumkin.

(1-rasm).

Ijtimoiy kapital rivojlanish jarayonida quyidagi muammolarga duch kelishi mumkin:

- mamlakatda olib borilayotgan siyosatning xalq manfaatlariga yo'naltirilmaganligi;
 - axloqiy qadriyatlarining o'zgarib borishi;
 - yagona ijtimoiy mafkuraning yo'qligi;
 - qonunchilik va huquqiy normalarning nomukammalligi;
 - moddiy va ma'naviy ne'matlardan foydalanishdagi tengsizlik;
 - etnik va milliy nizolar tahdidi;
 - turli yuqumli va irsiy kasalliklar;
 - hududlardagi ekologik muammolarning ortib borishi;
 - ijtimoiy kayfiyatdagi tushkunlik;
 - umidsizlik va o'zaro ishonchsizlik;
 - milliy birdamlikning zaiflashuvi;
 - iqtisodiy sohada halol va sog'lom raqobatning tushib ketishi;
 - ijtimoiy ma'suliyat, daxldorlik va javobgarlikning yo'qligi;
 - zamonaviy ilm-fanga e'tiborning sustligi va sun'iy "ziyolilik";
 - oilaviy qadriyatlarining zaiflashuvi.
- Ijtimoiy kapitalning vujudga keltiruvchi etnosotsial xususiyatlari va rivojlantiruvchi bir nechta omillar mavjud [13]:

1. Oila – har bir oila ijtimoiy munosabatlarni o'ziga xos tarzda aks ettiradi. Shunga ko'ra, oilaning bolaga ta'siri spetsifik va o'ziga xos bo'lgani uchun uning ma'naviy-axloqiy qiyofasining shakllanishi ham o'ziga xos hamda takrorlanmasdir. Ijtimoiy kapital va resurslar manbalarini vujudga kelishida oilaning roli beqiyosdir.

2. Maktab – ijtimoiy-madaniy rivojlanishning muhim bosqichi.

3. Mahalla – to'y-hasham, hashar, urf-odatlar tarannumi, marosim va an'analardagi ishtiroklar asosida vorisiylik omili taraqqiy etib boradi.

4. Etnik guruhlar va munosabatlar – aholining o'zlikni anglash darajasi, fuqarolarning hayot mazmuni, kundalik turmush tarzi, millatga xos mentalitet meyorlari.

Ijtimoiy harakatlar, ijtimoiy institutlar, jamoat tashkilotlari – ta'lim, madaniyat, ilm-fan, adabiyot, san'at va sport sohalarini rivojlantiruvchi dastur hamda harakatlar. Shuningdek, ijtimoiy-siyosiy sharoitlar hamda jamoat tashkilotlari va ko'ngillilar uyushmalarining o'zaro samarali ijtimoiy aloqalari tizimidan tashkil topadi. Natijada, jamiyat ʻzining kommunikatsiyalari, mamlakatning iqtisodiy va siyosiy sohalariga tegishli prinsiplardan farq qiladigan,

o'ziga xos qonuniyatlarni tenglik, birdamlik, ochiqlik, o'zaro hurmat hamda ishonch asosida shakllantiriladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy kapitalning nazariy-metodologik asoslari ijtimoiy aloqalar, tarmoqlar, normalar, qoidalar, ishonch, e'tiqod, majburiyat va shu kabilarning tahlili bilan amalga oshiriladi. U jamoaviy va yakka tartibdagi ijtimoiy subyektlarning o'zaro sherikchilik asosida tashkil etilishi, birlashishi, o'zaro yordam elementlarini ta'minlash komponentlari hisobiga amalga oshiriladi. Inson kapitalini hosil qiluvchi ijtimoiy faktorlar inson salohiyati, birinchi navbatda, uning tarmoq tarkibiy qismiga tayanib, o'zaro ijtimoiy aloqalarni yaratadi va uni butun faoliyat mobaynida qo'llab-quvvatlaydi.

Har bir jamiyatning uzoq tarixiy jarayonlari, insonlarning ijtimoiy hamkorlik va an'analari zamirida rivojlanadi. Rivojlantirish esa o'zaro ishonch, ijtimoiy qadriyatlar, davlat va nodavlat tashkilotlarda ko'ngilli

ishtiroklari, faollik hamda tashabbuskorlik kabi omillarida namoyon bo'ladi. Buning uchun esa zamonaviy o'zbek jamiyatida insonlar o'rtasidagi munosabatlarni mobilashtirish va o'zaro ishonchni o'rnatishga yordam beruvchi, turli faktorlar individul hamda jamoaviy hamkorlik, muloqot, umumiy munosabatlar o'rnatish yo'li orqali ijtimoiy kapitalni jamiyatning muayyan potentsial va uning ajralmas qismiga aylantiriladi.

Shakllangan ijtimoiy kapital asosida ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy ahamiyatga molik bo'lgan vazifalarni bajarishga kirishish, birinchi navbatda, ijtimoiy adolat tamoyillarini ijtimoiy hayotga to'la tadbiiq etishni talab qiladi. Bu mehnatga ongli ijodiy munosabatda bo'lish, uning samarasi va sifatiga qarab baholashni, mehnat jarayonida o'z-o'zini boshqarish qonuniga rioya qilishni taqozo etadi. Agar yuqoridagilarning hammasi ijtimoiy hayotga joriy etilsa, unda inson jamiyatdagi fuqarolik burchlarini to'liq ado etgan bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони / ЎзР Қонун ҳужжатлари тўплами. – 2017. – №6. 70-модда.
2. Мирзиёев Ш. М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: Ўзбекистон, – 2021. – Б. 206.
3. Hanifan L. J. The Rural School Community Centr // Annals of the American Academy of Political and social Sciences. – 1916. – Pp. 130–138.
4. Bourdieu P. The forms of capital // Handbook of theory and research for sociology of Education / Ed. by Richardson J.. – New York: Greenwood Press, 1986.
5. Смит Э. Национальная идентичность. – Москва: Основы, 1994; Кун Т. Структура научных революций. – М., 2009; Тернер Дж. Структура социологической теории. – Москва: Прогресс, 1985.
6. Bourdieu P. [Forms of capital]. Ekonomicheskaya sotsiologiya, 2002, vol. 3, iss. 5, pp. 60–74 (In Russ.) URL: https://ecsoc.hse.ru/data/2011/12/08/1208205039/ecsoc_t3_n5.pdf#page=60.
7. Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital. Obshchestvennye nauki i sovremennost' = Social Sciences and Contemporary World, 2001. – №3. – Pp. 121–139. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/217/076/1232/011kOULMAN.pdf> (In Russ.).
8. Putnam R.D. Chetoby demokratiya srabotala. Grazhdanskie traditsii v sovremennoi Italii[MakingDemocracy Work: Civic Traditions in Modern Italy]. – Moscow, Ad Marginem Publ., 1996, 287 p. URL: https://edu.kpfu.ru/pluginfile.php/113782/mod_resource/content/1/R_PutnamChetoby_demokratiya_srabotala.pdf.
9. Luhmann N. Trust and Power. – Willy, 1979. – P. 1–3.
10. Фукуяма Ф. Доверие: социальное добродетели и путь к процветанию / Пер. с. англ. – М., 2008. – С. 64.
11. Рахимов С. Р. Психолого-педагогические взгляды Абу Али ибн Сино. – Т.: Ўқитувчи, 1979. – С. 120.
12. Абу Наср. Форобий Фозил одамлар шахри. – Тошкент, 1993. – Б. 4–5.
13. Содиржонов М.М. Инсон капитали ривожланиш жараёнларининг этносоциологик хусусиятлари (Фарғона водийси мисолида). Социология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2022. – Б. 43.